

Divanü Lûgati't Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Görünümleri

Nigar Oturakçı
Çukurova Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
noturakci@cu.edu.tr

Özet: Bu çalışmada Divanü Lûgati't Türk'te yer alan botanik terimlerinin Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki görünüşleri değerlendirilecektir. Divanü Lûgati't Türk'te yer alan ve Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde aynı sözcükle karşılanan botanik terimlerinin incelenmesi yanında, söz konusu eserde geçen ve yalnızca Türkiye Türkçesinde yaşayan ya da yalnızca Kazak Türkçesinde var olan botanik terimlerine de değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Divanü Lûgati't Türk, botanik terimleri, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

Abstract: In this study, botany terms which are in Divanü Lûgati't Türk, are going to utilize Kazak Turkish and Turkey Turkish views. On the side of these botany terms which are the same in Kazak Turkish and Turkey Turkish, it is going to mentioned that these botany terms which are only live in Turkey Turkish or endure in Kazak Turkish.

Key Words: Divanü Lûgati't Türk, botany terms, Kazak Turkish, Turkey Turkish.

I

“Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır.” diyen Wittgeinstein, dil ile insan yaşamının birbirine ayrılmaz bir bütün hâlinde geçtiğini ifade ederek, insan dünyasının ancak kullandığı dil kadar var olduğuna işaret eder. Düşüncenin sese dönüşmüş biçimi olan dil, konuşulduğu her toplumda, yerde, milliyette sosyal yaşamın etkisiyle bir takım ortaklıklar doğurur. Hukuk, tıp, anatomi, coğrafya, matematik, kimya, otomotiv, biyoloji, zooloji vs. pek çok terim grubu, dilden dile farklı ses değerleriyle ifade edilse de aslında aynı amaca hizmet eder ve dış gerçekliğin sessel ifadesini oluşturarak iletişimi sağlar. Çalışmamızda işte bunlardan biri olan botanik terimleri esas alınmış ve tarihî bir eserden hareketle iki eş zamanlı dil, Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi kıyaslanmaya çalışılmıştır. Böylelikle aynı dilin farklı lehçelerini konuşan iki topluluğun, Türkiye Türkleri ile Kazak Türklerinin dünyalarının botanik terimlerinde ne kadar kesiştiği ya da benzeştiği gözlenmiştir.

Aral Gölü - Hazar Denizi bölgesinden olan Kuzey grubu Türkçelerinden Kazak Türkçesi ile Batı grubu Türkçelerinden olan Türkiye Türkçesi arasındaki ortaklıkları botanik terimleri açısından görebilmek ve aslında bu ortaklığın 11. yy. kadar uzak bir tarihten başladığını ortaya çıkartmak amacıyla olduğumuz bu çalışmada, bize kaynaklık eden eser, Divanü Lûgati't Türk'tür.

Divanü Lûgati't Türk, Türk dili tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan eser, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Arapça olarak meydana getirilmiş bir sözlük çalışmasıdır. Yaklaşık 7500 Türkçe madde başının yer aldığı eserde, o dönemin ölçünlü diline ait pek

çok ipucu elde etmek mümkündür. 11. yüzyılın söz varlığını yansıtan bu büyük eserde, Ingeborg Hauenschild tarafından tespit edilmiş 166 botanik terimi bulunmaktadır¹. Bu çalışmadan hareketle yapılan incelemede, Divanü Lûgati't Türk'te yer alan botanik terimi sayısının aşağıda da sıralandığı üzere 155 olduğu belirlenmiştir: *açr k / ayr k, alma / alm la, aluç aluç n, am uy, a duz aba ba , armut, arpa, arpa an, artuç arubat, asurt u ot, al k, at a k, aw l ku / afl u, awj un, aya, az an, egir, erki, bamu k, basar, b(e)(i)nç bibli, batmul / butmul, bitrik, boy, bu a / bozbu a / sar bu a, bu day, buj n, bul una / mal una / y l n, burç k, butur a k, büen, büeli / püüü, büüü, ç mur / çm ur, ç h u, çrun, çvju, çni tiki, ç lik, ç p kan / ç p kan, için, çn, çngen, ç ndan, çüü / üü, dava, düü ge, eldrü / ilrki, ge ü / geer / gizi, hük, ingek kü i liç un / ku un / u un, kebez/ kepez/ kekre, kekü , kelep, kenpe, kenek ne , kevik, küiken / küngen / keiken / küken / kügen, küküü, küü, kabak, kaç , ka un, kam a k, kam , kara kan, karamu k, kara ot, kar a k tarmak, ka a k, kayu k, kç , kona k / koya k, koru, kuç und , kumla k, kos k / kosu k, limgen, mandar, murçu l , üke, sar an, sarmusa k / samursa k, sar erki, sar turma, sar kaç senkeç/ se eç sipü, s un ot, s nç an kat, so an / so un, sçü / skü, su nu, skü, sü öriü, sçü, amu a, ay ekirtki, u lu, ü le, ta na yau, tar , tarmaz/ turmuz taw ayudas , tawl uç taw l ku, tirek, tt, tora k, to kam , topul a k, toy, turma, tutu kan, tli erki, tü kü / tü ükü, uçulyan, çü / çüü, ün, jime, yapçn / yaçn, ya a k, ya çüü, ya kr kan, yanda k eker / yanda k tiken, yapu a k, yarpuz yava / yaw / yafa, yaf u / yumu a, yiz y ç ot, yiken, yigde / yikte / bar yigde, y m rt a, yim en, yitim, yornç / yor nç a, yögenç yoldur a / yoldru a, yum a k tene, yuñ / yü yçüü / çügen, yürlik, ar unçud, erene.*

II

Divānū Lûgati't Türk, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Ortak Olan

Botanik Terimleri

Çalışmamızın bu bölümünde Divanü Lûgati't Türk'te geçmiş ve günümüz Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde hâlen kullanılmakta olan botanik terimlerine yer verilmiştir. İncelemenin koyu ve italik yazılan ilk maddesi, kelimenin

¹ HAUENSCHILD, Ingeborg (1994), *Journal of Turkology, Volume 2, Number 1* , “Botanica im Divan lugat at turk”, Molnar&Kelemen Oriental Publishers, Hungary, s. 25-100.

Divānū Lūgati't Türk'teki ve EDPT'deki biçimidir; ikinci maddede kelimenin Türkiye Türkçesindeki ve üçüncü maddede Kazak Türkçesindeki biçimi yer alır.

acıık/ ayık "Ayrık otu, cynodon dactylon." (DLT IV, 6); (DLT IV, 14); "A grass with divergent creeping rhizomes; couch-grass." (EDPT, 65).

ayr k otu "Buğdaygillerden, kökü hekimlikte idrar söktürücü olarak kullanılan yabancı bir bitki." (TS, 163) = *elymus repens* (TBAS, 39), (BTS, 66).

ō

a l k “Aş yapmak için hazırlanan ve saklanan şeyler; dövüldükten sonra savrulmuş ve temizlenen ve kurutulmuş buğday; zahire.” (TS, 109).

ast k “Mahsul, buğday, arpa, darı vs.” (KTS, 21); “Hububat, tahıl, mahsul.” (KTTTS, 53).

çarun “Çınar ağacı.” (DLT IV, 29); “plane tree; Platanus orientalis” (EDPT, 430).

ç nar Far. < çenār “İki çeneklilerden, 30 m'ye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaç.” (TS, 427) = platanus orientalis (TBAS, 70), (BTS, 137).

nar “çınar ağacı” (KTS, 319); (KTTTS, 654).

çim “Ayrık otu.” (DLT IV, 32); “turf, peat” (EDPT, 421).

im “Buğdaygillerden, bahçelerin, yol kenarlarının ve parkların yeşillendirilmesinde yararlanılan çok yıllık bitki; yeşilliği bol olan yer.” (TS, 437) = lolium (TS, 437).

m “Çim; otun senelerden beri çıktığı yerdeki, ot damarlarından meydana gelen yerin üst tabakasındaki kabuğu.” (KTS, 318); “Çim, çimenlik, çimen.” (KTTTS, 653).

çümgen “Çimenlik, ayrık otu, panicum dactylon.” (DLT IV, 34); “meadow, peat” (EDPT, 423).

imen “Kendiliğinden yetişmiş çim.” (TS, 437).

mdağ “Çimli, çimenlik (yer).” (KTTTS, 653); “çimen” (KTLS I, 134).

egir “Karın ağrısını sağıltmak için kullanılan bir kök (ilaç)” (DLT IV, 36); “galingale, a medicinal root” (EDPT, 112).

e ir kkiye ir otu “Dere ve durgun su kenarlarında yetişen, 50-125 cm yüksekliğinde, çok yıllık bir bitki.” (TS, 605) = acorus calamus (TBAS, 98).

ay r, iyir (Hauenschild, 35).

erik “şeftali, kayısı, erik gibi meyvelere verilen genel ad” (DLT IV, 39); “stone fruit” (EDPT, 222).

erik “Gülgillerden, beyaz çiçekli bir ağaç; bu ağacın kabuğu ince, çeşitli renklerde, mayhoş veya tatlı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi.” (TS, 644) = prunus (TBAS, 101), (BTS, 210).

ök “erik” (KTS, 220); “kayısı; erik” (KTTTS, 432).

kabak “Yaş iken yemeği yapılan bir sebze.” (DLT IV, 54); “gourd, pumpkin, marrow” (EDPT, 582).

kabak “Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki; bu bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı yapılan ürünü.” (TS, 1018) = cucurbita pepo (BTS, 317).

kabak “kabak” (KTS, 152); (KTTTS, 267).

kağın “kayın ağacı” (DLT IV, 54); “birch tree, Betula” (EDPT, 602).

kay n “Kayıngillerin örnek bitkisi olan, 30-40 m boyunda, 2 m çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacı.” (TS, 1115) = fagus orientalis (TBAS, 164), (BTS, 347).

kay n “kayın ağacı” (KTS, 156).

kağun “kavun” (DLT IV, 55); “melon” (EDPT, 611).

kavun “Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, iri meyveli bir bitki; bu bitkinin genellikle güzel kokulu, sulu ve etli meyvesi.” (TS, 1112) = cucumis melo (TBAS, 256), (BTS, 345).

kavn “kavun” (KTS, 166); (KTTTS, 304).

kamış “kamuş, kamaşlık” (DLT IV, 56); “reed, cane, rush” (EDPT, 628).

kam “Bu

sar msak “sarımsak” (KTS, 236); (KTTTS, 470).

tarıĝ “Ekin, bitki, arpa, buĝday, tane, tohum, zahire.” (DLT IV, 114); “grain, wheat, millet” (EDPT, 538).

dar “Buĝdaygillerden, kuraklıĝa dayanıklı bir bitki, akdarı; bu bitkinin buĝday yerine besin olarak kullanılan tohumu.” (TS, 475) = *panicum miliaceum* (TBAS, 85), (BTS, 152).

tar “darı” (KTS, 266) “darı, akdarı; darı tanesi” (KTTTS, 524).

tirek “Direk; kavak.” (DLT IV, 122); “the poplar tree” (EDPT, 543).

direk “Aĝ

ceyen, ce en, ce an, cegen “Dövende ezilmeyen çavdar, buğday sapı.” (DS III, 874).
ceken

k n “Bir ravent türü².” (TS, 921) = rheum ribes (TBAS, 139), (BTS, 294).

karamuğ “karamuk” (DLT IV, 58); “tares among the wheat” (EDPT, 660).

karamuk = buğday çiçeği “Karanfilgillerden, ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği pembe mor renkte, zararlı bir bitki.” (TS, 1079) = *agrostemma githago* (TBAS, 53).

kara ot “Hindistan’dan gelen ağılı bir bitki; baldıran otu.” (DLT IV, 58); “aconite, it is a vegetable poison” (EDPT, 644).

kara ot = ada çayı “*Salvia* türlerine verilen genel ad. Çok yıllık, çalimsı veya otsu bitkiler. Çiçekler beyaz veya morumsu renkli. Bazı türler çay yerine veya boyar madde yerine kullanılır.” = *salvia nemorosa* (TBAS, 20); *kara ot* = mercanköşk “*Origanum* türlerine verilen genel ad. Çalimsı veya otsu, çok yıllık, pembe veya beyaz çiçekli ve kuvvetli kokulu bitkilerdir. Bazı türler aktarlarda Kekik adı altında satılmaktadır.” = *origanum vulgare* (TBAS, 206).

kekre “Develerin yediği acı bir ot.” (DLT IV, 62); “an acrid, or bitter, plant” (EDPT, 712).

kekre “Dikensiz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler pembe, kırmızı ve nadiren beyaz renklidir. Özellikle Orta ve Doğu Anadolu’da yetişir. Tarım bitkilerine zarar veren bir yabancı ottur. Acı lezzetlidir. Yiyen hayvanlarda kekre tutması denen bir çeşit zehirlenme görülür.” = *acroptilon repens* (TBAS, 169); “Tadı acımtırak, ekşimsi ve buruk olan.” (TS, 1128)³.

kelep “Türk yaylalarında biten bir ot; davarı çabuk semirtir.” (DLT IV, 62); “a tender plant which grows in the Turks’ summer pastures and fattens livestock quickly” (EDPT, 716).

kelep “Büyük iplik çilesi; bağlam, demet.” (TS, 1129).

kümürken / kümürgen “dağ soğanı” (DLT IV, 79); **kewürken**, (DLT IV, 65);

küwürken / küwürgen (DLT IV, 80); “wild onion” (EDPT, 691).

gönügen “yabani sarımsak” (DS VI, 2151) , *kömen*, *köüren*, *könüen*, *könüen*, *kömen*, *kpek sar msa* , *kö ek so an* “Çiğ olarak yenilen, sarımsağa benzer bir çeşit yaban otu, yaban sarımsağı.” (DS VIII, 2967).

kürt “Kayın ağacı, bundan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapılır.” (DLT IV, 79); “a kind of tree, the mountain birch, *Betula alba*” (EDPT, 738).

küt “Dağlık ve kayalık yerlerde yetişen, siyah üzüm gibi meyveleri olan sağlam kerestelik bir çeşit ağaç.” (DS VIII, 3046).

sargan “Çorak yerlerde biten bir ot.” (DLT IV, 99); “a kind of plant, a plant which grows in saline ground” (EDPT, 849).

sirken “Yabancı spanak” (TS, 1776) = *chenopodium album* (TBAS, 245), (B.3((TB5-5.2(599))-4.5(.)TJ/TT81 1 Tf=430

sar erik hlk. "Kayı

kara bur “karabiber” (KTLS I, 436); *kara* “kara” (KTS, 162), (KTTTS, 289), *bur* “biber” (KTS, 54), (KTTTS, 99).

tawilğuç / tawilku “Tabarhun; innap dedikleri meyve; kızıl ağaç; bakam ağacı; tarhun denen sebze; kızıl söğüt.” (DLT IV, 115); “jujube tree, Zizyphus” (EDPT, 441).

tobl “Odun, kamçıya sap veya baston olarak kullanılan kızılıcık ağacı.” (KTS, 271); “Kamçıya sap olarak veya baston olarak kullanılan kızılıcık ağacı.” (KTTTS, 538).

toğrağ “Kavak ağacı.” (DLT IV, 123) = *populus euphratica*; “poplar” (EDPT, 472).

toran (l) “Odun olarak kullanılan ağaç türü.” (KTS, 274); *torañ* “Bir çeşit kavak ağacı.” (KTTTS, 544).

uç “Türkler’in kalem yaptıkları bir ağaç.” (DLT IV, 132); “a kind of tree, a mountain tree” (EDPT, 18).

u kat “Ufak yapraklı bir ağaç türü.” (KTS, 293).

ügür / yügür “darı” (DLT IV, 137, 157); “some kind of small seed, millet” (EDPT, 275).

cäberi “mısır” (KTS, 108); *jğeri* “mısır” (KTTTS, 188).

yağak “ceviz” (DLT IV, 141); “nut” (EDPT, 900).

can ağ “Ceviz; ceviz ağacı.” (KTS, 92); *jañ ağ* “Ceviz; ceviz ağacı.” (KTTTS, 161).

yarpuz “Güzel kokulu bir ot, kır nanesi, majoran.” (DLT IV, 145); “pennyroyal, Menta pelagium” (EDPT, 957).

calb z “nane” (KTS, 88); *jalb z* “nane” (KTTTS, 156).

Yalnızca Divanü Lûgati’t Türk’te Yer Alan Botanik Terimleri

Bu bölümde yalnızca Divanü Lûgati’t Türk’te geçen, Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yaşamayan botanik terimlerine yer verilmiştir.

aba başı “Dağlarda yetişip dağlıların yediği hıyar gibi dikenli bir ot; yer mürveri.” (DLT IV, 5); “Cannabis sativa; it is a plant which grows like ‘Cucumis sativus’ and has a thorny term, it is eaten in the mountains” (EDPT, 5).

aluçın “Yenilen boğumlu bir bitki.” (DLT IV, 8); “an edible plant with a knotted stem” (EDPT, 130).

amşuy “Bir çeşit sarı erik.” (DLT IV, 8); “a kind of plum, yellow” (EDPT, 164).

arubat “Temirhindi, tamarinde.” (DLT IV, 11); “tamarind” (EDPT, 200).

atğak “Sarı renkte bir bitki.” (DLT IV, 12); “a plant with yellow flowers” (EDPT, 47).

awilku “Kırmızı meyveleri olan ve meyvesinin suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilaç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç.” (DLT IV, 13); *af l u* (DLT III, 146) “Bir deniz ağacı.” (DLT IV, 6); “the qurm tree; it has a red fruit which is used to colour tutmaç; its bark is used to treat ophthalmia and dye cloth” (EDPT, 11).

awuğun “Deri sepilenen palamut ağacı meyvesi.” (DLT IV, 13); “the fruit of Quercus aegilops with which hides are tanned” (EDPT, 6)

basar “Dağ sarımsağı.” (DLT IV, 17); “mountain garlic” (EDPT, 374).

batmul / butmul “Kara bibere benzer bir bitki, darü fülful.” (DLT IV, 17, 25); “long pepper” (EDPT, 305).

beziñç “Dalları ve yaprakları kızıl olup, bağlarda biten ve ilaç olarak yenen bir bitki.” (DLT IV, 19); “the name of a plant with a red stam and leaves, which grows among the vines and is eaten as a drug” (EDPT, 392).

bibli “Darü fülful.” (DLT IV, 20); “long pepper” (EDPT, 292).

buğa “Hindistan’dan getirilen bir ilaç.” (DLT IV, 23); “betel-nut” (EDPT, 312); **boz buğa** “reddish buğa” (EDPT, 312); **sarığ buğa** “yellow buğa”; (EDPT, 312).

bujm “Çöpleme denilen ağılı bir ot.” (DLT IV, 23); “hellebore” (EDPT, 296).

büken “Karpuz, hint karpuzu.” (DLT IV, 25); “the Indian melon” (EDPT, 328).

büsteli “Kara pazı denen sebze.” (DLT IV, 26); **püstüli** “Kara pazı denilen, yenilen bir ot.” (DLT IV, 95); “edible orach or mountain spinach, Atriplex hortensis” (EDPT, 372).

çaḥşu⁴ “Filiz herç: Lycium denilen bir ot ve onun sıkması olup göz hastalıklarına ilaç yapılır.” (DLT IV, 28); “box thorn, Lycium which is used to treat ophthalmia” (EDPT, 412).

çavju “Dalı budağı, meyvesi kırmızı bir ağaç olup meyvesi acıdır. Kadınların parmağı kırmızılıkta buna benzetilir.” (DLT IV, 29); “a tree with a red trunk and branches and bitter red berries which grows in the mountains” (EDPT, 395).

çeñlik “Sarmaşık otu.” (DLT IV, 30); “bindweed, Dolichos lablab” (EDPT, 426).

çından⁵ “Sandal ağacı.” (DLT IV, 31); “Santalum album, the sandal-wood tree” (EDPT, 425).

çıpkan / çıpıkan “İnnap, zizyphus vulgaris; vücutta çıkan kırmızılık.” (DLT IV, 31); “a jujube fruit, Zizyphus vulgaris” (EDPT, 396).

çikin “Üzüm bağlarında biten hayvanların yediği başaklı bir ot.” (DLT IV, 32); “a plant which grows among the vines, form ears or blossoms and it is eaten by cattle” (EDPT, 415).

çiniştürük “Bir ağaç meyvesi (Fındığa benzer, kırmızımsı beyazı olur, ilk yazda yetişir, yenir.)” (DLT IV, 32); “a tree fruit like a nut, red and white, it ripens at the beginning of the summer and is eaten” (EDPT, 427).

çünük / şünük “çınar ağacı” (DLT IV, 34, 110); “plane tree, Platanus orientalis” (EDPT, 426).

dava “İlgın ağacı meyvesi.” (DLT IV, 35); “the fruit of tamarisk which is used by dyers” (EDPT, 436).

dünüşge “Sülüklü pancar denen sebze” (DLT IV, 35); “some kind of plant, water milfoil, Myriophyllum verticillatum” (EDPT, 527).

geşür / gezer / gizri “havuç” (DLT IV, 44); “carrot” (EDPT, 754).

eldrük / ilrük “Üzerlik otu ve tohumu.” (DLT IV, 37, 50); “the plant rue, Peganum harmala” (EDPT, 131).

---

⁴ çahşu < Sans. cakşu “auge = göz” (Hauenschild, 43).

⁵ çından < Sans. candana (Hauenschild, 46)

İüçünek “Kırlangıç da denilen benekli, güzel kokulu küçük kavun, yılkiç.” (DLT IV, 46); “a colocynth, it has a sweet smell and is particoloured (EDPT, 592).

ingek küçi “Küçük otu tohumu.” (DLT IV, 50); (EDPT, -).

ijliç “Kebabla yenir, sarımsağa benzer bir dağ otu.” (DLT IV, 50); “a mountain plant like garlic, eaten with roast meat” (EDPT, 185).

karğak tarmak⁶ “Bir çeşit bitki.” (DLT IV, 58); “crow’s foot” (EDPT, 549).

kaşak “Kındı

süzgün “Rengi kara, dikenli bir dağ ağacı.” (DLT IV, 109); “a kind of mountain tree with black thorns” (EDPT, 862).

şamuşa “Yenilen bir ot, poy otu.” (DLT IV, 110); “edible fenugreek” (EDPT, 868).

şaw “Uç’ta biten ve elbise temizlenen çöven gibi bir ot.” (DLT IV, 110); “a plant like soap-wort in Uç with which clothes are washed” (EDPT, 866).

şekirtük “fıstık” (DLT IV, 110); “pistachio nut” (EDPT, 867).

şuğlu “tilki üzümü” (DLT IV, 110); “garden nightshade, Solanum nigrum; foxes grapes” (EDPT, 867).

şühle “Argu diyarında biten ve kökü yenen bir ot.” (DLT IV, 110); “the root of an esculent plant which is peeled and eaten; it is a plant in the Arğu: country of which the root is dug up and eaten” (EDPT, 868).

tağna yawa “Kasni ağacı püresi olup yoğurtla karıştırılarak tutmaca katılan ve ona renk veren bir deva.” (DLT IV, 111); “it is (a substance which is) cut up and mixed with sour milk and used to colour tutmāç” (EDPT, 471).

tarmaz “şen hıyarı” (DLT IV, 114); *turmuz* “Bir çeşit hıyar.” (DLT IV, 127); “a gherkin” (EDPT, 550).

tawğaç yudası “Susam çiçeğinin (urfağının) yaprağına benzer yaprakları bulunup ilaç için kullanılan bir ağaç.” (DLT IV, 115); “a tree the leaves of which are like the leaves of a lily, used for medical purposes” (EDPT, 438).

tut “Dağda biten çam fıstığı ağacı.” (DLT IV, 121); “larch tree which grows in the mountains” (EDPT, 449).

toy kamış “Halfa, kandıra otu.” (DLT IV, 124); “solid reed” (EDPT, 513).

*toy*⁷ “İlaç yapılan bir ot.” (DLT IV, 125); “the name of a medicinal plant” (EDPT, 567).

tuturқан “pirinç, döğü” (DLT IV, 128); “rice” (EDPT, 460).

tülüg erük “şeftali” (DLT IV, 129); “peach” (EDPT, 498).

tüşkün “Dikenli kitre ağaççığı.” (DLT IV, 130); *tüşürkün* “Kitre ağaççığı.” (DLT IV, 130); “the thorny tragacanth tree” (EDPT, 563).

uğlı “Kaşgar’da yetişen ve yenen beyaz ve tatlı bir havuç.” (DLT IV, 133); “parsnip; it is a white sweet-flavoured root vegetable grown in the city of Kashgar and eaten” (EDPT, 84).

ulyan “Kokulu bir bitkinin köküdür ki yenilir.” (DLT IV, 133); “the edible root of a fragrant plant” (EDPT, 154).

üjme “düt ağacı”; “mulberry” (EDPT, 27).

ülke “ökse otu” (DLT IV, 137); “the plant which produces bird-lime” (EDPT, 143).

yafışğu / yumuşğa “‘Kızılılık’ veya ‘güren’ denilen dağ yemişi.” (DLT IV, 141-156); “the medlar, Crataegus azarolus” (EDPT, 881).

yağ ügüri “susam” (DLT IV, 142); “sesame seed” (EDPT, 276).

---

⁷ *toy* kelimesi, Türkçe Sözlük’te “Toygillerden, böcek ve tane ile beslenen, eti için avlanan, kızıl tüylü bir kuş; otis tarda .” anlamıyla yer almaktadır (TS, 2005, 1998).

yağrıkan “Fındık büyüklüğünde kırmızı meyvesi olan bir bitki” (DLT IV, 142); “a plant which sheds fruits like hazel-nuts” (EDPT, 907).

yava / yawa “Kölgan diken, hint ayvası, suyu tutmaca renk veren bir bitki.” (DLT IV, 147); **yafa** “Kölgan diken.” (DLT IV, 141); “a plant the juice of which is used to colour noodles” (EDPT, 871).

yadıg ot “Üzerlik otu ve tohumu.” (DLT IV, 150); “rue, Peganum harmala” (EDPT, 888).

yumurtğa “Damarsız olan her türlü yeşillik; hıyar gibi gevşek olan her nesne.” (DLT IV, 151); “any soft vegetable like spinach or cauliflower, which does not have deep roots; and anything with green leaves and cucumbers” (EDPT, 938).

yitim⁸ “Keten tohumu.” (DLT IV, 152); “cotton seed, it is a seed like sesame-seed except that it is red; its oil is burnt in lamps” (EDPT, 982).

yiz “Sele otu, çiğ otu, sele sazı, artemisia abrotanum (Kamıştan daha ince ve yumuşak olup göçebelere çadır örtüsü yapılı.)” (DLT IV, 152); “southernwood, Artemisia arbotanum” (EDPT, 982).

yoldurğa / yoldruğa “Kılıç gibi uzunca bir bitki.” (DLT IV, 153); “a thistle, that is a plant which grows tall as if it was a sword” (EDPT, 924).

yörgeç “Ağaçlara sarılıp onları kurutan bir çeşit bitki, sarmaşık.” (DLT IV, 154); “bindweed, Convolvulus arvensis” (EDPT, 965).

yumğağ tene “Yuvarlak tane, kişniş.” (DLT IV, 155); “a ball of thread” (EDPT, 936).

yügürgün / ügürgen “Darı gibi kırmızı taneli bir bitki.” (DLT IV, 157); “a plant which has red seeds like millet that the Türkmen eat” (EDPT, 915).

zarğunçmud “Bir çeşit güzel kokulu ot, fesleğen.” (DLT IV, 159); “the wild tamarisk; a kind of basil; Basilicum glabratum” (EDPT, 989).

zerenze “Yaban mersini veya durdabak denilen bir ot.” (DLT IV, 159); “safflower, Carthamus tinctorius” (EDPT, 989).

III

Yapılan bu tasnif denemelerinde de görüldüğü gibi:

1. Divanü Lûgati't Türk'te yer alan 155 botanik teriminden 44'ü, Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde bazı ses değişiklikleriyle yaşamaktadır: *açr k / ayr k, alma / alm la, aluça duzarmut, arpa, artuçasurt u ot, a l k, aya, bitrik, boy, bu day, bul una / mal una / y l n, burç k, a mur / am ur, arun, ün, üngen, egir, erki, kabağ, kaç, ka un, kam, karağan, kenpe, kepek ne, kenik, kç, konağ / koyağ, küsarmusa k / samursa k, tar, tirek, turma, ün, yanda k çker / yandağ tiken, yapğn / yağn, yapu ağ, yigde / yikte / bar yigde, yiken, yor nğ / yor nğ a, yuñ yñ* .

⁸ Hauenschild'in yay m biçimiyle verdiği kelimenin doğrusu, *yitim* dir (DLT III, 24).

2. Divanü Lûgati't Türk'te geçen 21 botanik terimi ise yalnızca Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır: *arpa an, az an, bamuğ, butur ağ, büğge, un / ku un / u un, karamuğ, kara ot, kekre, kelep, küiken / küigen / keiken/ küken / kügen, küet, sar an, sar erli, s nç an kat, so an / so un, şüü / sküü, süü örün, topul ağ, yim en, yürlük.*

3. Divanü Lûgati't Türk'te yer alan 9 botanik terimi de sadece Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır: *kam ağ, kumlağ, murç taw l uç/ taw lku, to rağ, uç güü/ yüü, ya ağ, yarpuz*

4. Divanü Lûgati't Türk'te geçen ancak Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yaşamayan 81 botanik terimi tespit edilmiştir: *aba ba , aluç n, am uy, arubat, at ağ, afl u / aw lku, awj un, basar, batmul / butmul b(e)çi nç , bibli, bu a / bozbu a / sar bu a, buj n, bkien , büeli / piüü, q h u, qvju , ç lik, ç ndan, ç pkan / ç p kan, için , çni tiüü , çüü / üüü , dava düü ge, ge ü / geer / gizi , eldrü / ilrli , çüek, ingek kü , i liç, kar ağ tarmak, ka ağ, kayay k, kebez/ kepez , kekü , koru, kos k / kosu k, kuç und , küükü , limgen, mandar, sar turma, sar kaç senkeç / se eç, s un ot, sipü , sunu, sküü , şüü, amu a, ay ekirtü , u lu, ü le, ta na yaw , tarmaz/ turmuz, taw aqyudas , tt, to kam , toy, tutukan, tliç erli , tükü / tüükü, u l, ulyan, jme , üke , yaf u / yumu a, ya güü , ya kr kan, yava / yaw / yafa, y d ot, y m rt a, yitim, yiz, yoldur a / yoldru a, yögençyum ağ tenç yügü / yügen , ar unqud, erene .*

5.

Divanü Lûgati't Türk	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Toplam
+	+	+	44
+	+	-	21
+	-	+	9
+	-	-	81

Bu tabloya göre Divanü Lûgati't Türk'te yer alan 65 botanik terimi, Türkiye Türkçesinde; 53 botanik terimi de Kazak Türkçesinde yaşamaktadır. Biri tarihî ikisi günümüz dili olan üç Türkçede de toplamda 44 botanik terimi ortaklık gösterirken, söz konusu eserde var olan ancak Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde yaşamayan 81 terime rastlanmıştır.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

BTS: Biyoloji Terimleri Sözlüğü, *Sevinç KAROL, Zekiye SULUDERE, Cevat AYVALI*

TBAS: Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, *Turhan BAYTOP*
DLT: Divanü Lügati't Türk, *Besim ATALAY*
DS: Derleme Sözlüğü
EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, *Sir Gerhard CLAUSON*
Far.: Farsça
Hlk.: Halk ağzında
KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KTS: Kazak Türkçesi Sözlüğü, *K. KENESBAYO LU*
KTTTS: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, *Kenan KOÇAYABEK BAYN YAZOV, Vehbi BA KAPAN*
Rum.: Rumca
Sans.: Sanskritçe
TDK: Türk Dil Kurumu
TS: Türkçe Sözlük
Yun.: Yunanca

Kaynakça

ATALAY, Besim (1998), *DivanüLğat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yayınları: 521, Ankara.
----- (1998), *DivanüLğat-it-Türk Tercümesi II*, TDK Yayınları: 522, Ankara.
----- (1999), *DivanüLğat-it-Türk Tercümesi III*, TDK Yayınları: 523, Ankara.
----- (1999), *DivanüLğat-it-Türk Dişni "Endeks" IV*, TDK Yayınları: 524, Ankara.
BAYTOP, Turhan (1997), *Türk Bitki Adlar Şü ü*, TDK Yayınları: 587, Ankara.
CLAUSON, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.
Derleme Şü ü-XII (1963), TDK Yayınları, Ankara.
HAUENSCHILD, Ingeborg (1994), *Journal of Turkology, Volume 2, Number 1*, "Botanica im Divan lugat at turk", Molnar&Kelemen Oriental Publishers, Hungary, s. 25-100.
KAROL, Sevinç; Zekiye Suludere; Cevat Ayvalı (2000), *Biyoloji Terimleri Şü ü*, TDK Yayınları : 699, Ankara.
Kar la trmal Türk Lehçeleri Şü ü-II (1991), Kültür Bakanlığı Yayınları / 1371, Ankara.
KENESBAYOĞLU, K. (1984), *Kaak Türkçesi Şü ü* (Çevirenler: Hasan Oraltay, Doç. Dr. Nuri Yüce, Saadet Pınar), Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8, İstanbul.
KOÇ, Kenan; Ayabek Bayniyazov; Vehbi Başkapan (2003), *Kaak Türkçesi Türkiye Türkçesi Şü ü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
KOÇ, Kenan; Oğuz Doğan (2004), *Kaak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, İstanbul.
Türk Şü ü (2005), TDK Yayınları: 549, Ankara.

